

Jog- és államtudomány

HAMZA GÁBOR*

Jogtörténeti áttekintés a muszlimok magyarországi helyzetéről

izmaeliták – ius patrium – kádi – muszlimok – sari'a – Tripartitum

Jól ismert tény, hogy a magyarságnak, Magyarországnak, a Magyar Királyságnak (*Regnum Hungariae*) az iszlám világgal és vallással való kapcsolata évezredes múltra nyúlik vissza. E tanulmány közzétételének aktualitást ad a különböző kultúrák, vallások együttélésének az Európai Unión belül felmerülő, jogi vonatkozásban is igen jelentős kérdése. E tanulmány megírásával a szerző a jogtörténet szempontjából kíván az iszlám magyarországi helyzetéről áttekintést adni.

A magyar jogtörténetben – tárgyunk szempontjából közelítve – három, egymástól jól elhatárolható korszakot különböztetünk meg: 1. a legrégibb időktől a 13. század végéig, 2. 1541-től 1687-ig, 3. 1878-tól 1918-ig. A következőkben ezeket a periódusokat szeretnénk, a teljesség igénye nélkül, a tanulmány terjedelme szabta keretek között áttekinteni.

1. A legrégibb időktől a 13. század végéig

Még a honfoglalás előtti időkben, vándorlásaik alatt a magyarok minden kétséget kizáróan találkoztak a Volga és a Kárpátok között fekvő nagy kiterjedésű területen iszlám vallású, hitű népekkel, népcsoportokkal, etnikumokkal. Amint Constantinus Porphyrogenitus írja, Lebediában (a köznyelvben Levédiának nevezett, a Don és a Dnyeszter folyó közötti területen) a hét vándorló magyar törzshöz egy kabar törzs csatlakozott, amely azután a magyarokkal együtt telepedett le a Kárpát-medencében (Kr. u. 895–900).¹

* Dr. Hamza Gábor egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, gabor.hamza@ajk.elte.hu.

¹ A magyarság és az iszlám vallásúak (muszlimok) kapcsolatára nézve: SZÉKELY, György: Les contacts entre Hongrois et Musulmans aux IXe–XIIe siècles. In: Káldy-Nagy, Gyula (ed.): *The Muslim East – Studies in Honour of Julius Germanus*. Budapest, 1974, 53–74.

A honfoglalás során a magyar törzsek² a Kárpát-medencében ismét találkoztak muszlim vallású etnikummal, a kazárokkal.³ Ezek éppen úgy, mint a magyarokkal együtt jött kabarok, lassanként beolvadtak a magyarságba,⁴ vallásukat azonban nagy valószínűséggel továbbra is megtartották. A keleti eredetű iszlám népességet a magyar forrásokban kálizoknak és böszörményeknek nevezik.⁵ Az iszlám vallás gyakorlása elé a magyarok nem gördítettek akadályt egészen I. (Szent) István koráig (997–1038). Szent István természetesen igyekezett keresztény vallásra téríteni az iszlám vallásúakat is.

Míg azonban a nem keresztények keresztény hitre térítése egészében véve sikerrel járt, addig nem ez volt a helyzet az iszlám vallás követőivel. Ők ugyanis nyomban megkeresztelkedésük után minden valószínűség szerint visszatértek régi hitükhöz és szokásaikhoz. Ezért, amint a korabeli magyar törvények (*leges, decreta*) tanúsítják,⁶ még I. István uralkodása után két évszázaddal is számos követője, híve volt a Magyar Királyság (*Regnum Hungariae*) területén az iszlám vallásnak. Arról azonban, hogy milyen szervezetben éltek, milyen jogokkal rendelkeztek, nem sokat tudunk.

A 11. és 12. századból való magyar törvények az iszlám vallásúakat „izmaelitáknak”, ritkábban „szaracénoknak” (*ismaēlītae, saraceni*) nevezik.⁷ A rájuk vonatkozó

² A magyarság nemzetségi szervezetére nézve: MESTERHÁZY Károly: *Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál*. Budapest, 1980.

³ Az iszlám helyzetére a középkori Magyarországon lásd BALIC, Smail: *Der Islam im mittelalterlichen Ungarn. Südost-Forschungen* 23 (1964), 19–35. Itt utalunk arra, hogy a magyarok már a honfoglalás előtt kapcsolatba kerültek a kazárokkal, akiknek többsége a zsidó vallást követte. A kazárok között azonban voltak iszlám hitűek is. A bolgárok (bolgár-törökök), akik a Kárpát-medence déli részén és Erdélyben éltek és a dunai bolgároktól származtak, a honfoglalás idején vagy pogányok, vagy ortodox (bizánci rítust követő) keresztények voltak. (Vásáry István professzor úr szíves közlése.) Továbbá MORAVCSIK Gyula: *Bizánc és a magyarság*. Budapest, 1953, és *Byzantium and the Hungarians*. Budapest, 1970.

⁴ A magyar nyelv Árpád-kori török kapcsolatairól LIGETI Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest, 1986.

⁵ A „káliz” kifejezés valószínűleg onnan származik, hogy Hvárezmből (Horezmből) származnak. A kálizok a kései kazár korban a katonai hatalom képviselői voltak. A böszörmény szó a perzsa közvetítésű arab muszulmán szóból ered, amely a törökök révén került a nyelvünkbe. A böszörmény szó az arab muszlim szó perzsa többes jellel ellátott „muszlimán” alakjából származik. Megjegyzendő, hogy perzsául ma is „moszelmán” a szó alakja. Ez a perzsa szó később több török nyelvben is felvette a „buszurmán” vagy „buszurmán” alakot. A mai kazáni tatár nyelvben is ez „buszurman”-nak hangzik. A „buszurman” alakot az orosz nyelv is átvette. Az oroszok évszázadokon át „buszurmanyin”-nak (többes számban: „buszurmanyé”-nek) hívták az iszlám vallást követő népeket. (Vásáry István professzor úr szíves közlése.) A böszörmény jelentése az ómagyar nyelvben „muzulmán”, „muszlim” volt, etnikai tartalom nélkül. Vesd össze: KARÁCSONYI János: Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták? *Értekezések a történelmi tudományok köréből* XXIII/7, 1913, 14–15. A magyarországi iszlám vallásúak, „muzulmánok” származásáról Hāmid el-Granadino (1080/1081–1169 v. 1170) arab utazó 1953-ban napvilágot látott beszámolója is értékes adatokat szolgáltat. [A beszámólót közzétette: César E. Dubler, Madrid, 1959.]

⁶ I. (Szent) István törvényeiről: HAMZA Gábor: *Szent István törvényei és Európa*. In: Hamza Gábor (szerk.): *Szent István és Európa – Saint Étienne et l'Europe*. Budapest, 2001, 13–21.

⁷ Az iszlám vallásúakat, „muzulmánokat” elsősorban a pápai levelekben (*epistulae*) nevezik szaracénoknak. II. András király szinonimaként használja a két kifejezést egyik iratában: „*Saraceni, sive Ismaelītae*.” Vesd össze CZEGLÉDY Károly: *Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről*. Nyelvtudományi Értekezések 70., Budapest, 1970, 254–259.

jogszabályok tárgya elsősorban az volt, hogy hogyan kell őket a keresztény egyházba visszatéríteni. I. (Szent) László király (1077–1095) egyik dekrétumában elrendelte, hogy az olyan izmaeliták, akik már megkeresztelkedtek és ismét visszatértek az iszlámhoz, régi lakóhelyeikről kiűzendők s más falvakba telepítendők. Kálmán király (1095–1116) viszont úgy rendelkezett, hogy ha valamelyik izmaelitát azon érik tetten, hogy a régi vallási szokásait gyakorolja, arról jelentést kell tenni a királynak, s a feljelentő (*delator*) a „vétkes” vagyonának felét kapja. Ugyancsak Kálmán király rendelte el azt is, hogy minden izmaelita falu építsen templomot, s mikor az készen van, a fél falu lakosainak el kell hagyniuk lakóhelyüket és valamely más vidéken kell letelepedniük. Elrendelte végül azt is, hogy az izmaeliták leányait csak keresztényekhez, azaz magyarokhoz adják feleségül.

Az említett rendelkezések azt célozták, hogy az izmaeliták keveredjenek a keresztényekkel, s így az ország lakosai közötti vallási differenciálódás perspektivikusan szűnjék meg. Mindezek ellenére csak az izmaeliták számának csökkenését sikerült elérni. Nagy valószínűséggel valójában nem is igyekeztek a magyar uralkodók a későbbiek során túl szigorúan végrehajtani a rájuk vonatkozó törvényeket. Ebből adódik az, hogy valószínűleg még a 13. században is tekintélyes számú iszlám vallású lakosa volt a Magyar Királyságnak. Sőt, amint ez a korabeli törvények szövegéből is kiderül, nagy szerepet játszottak az állam pénzügyeinek intézésében.⁸ A szigorú egyházi kamattilalomnál fogva nem kis hányadban ők voltak az akkori Magyar Királyság – modern kifejezéssel élve – „bankárai”, s így jelentős befolyással rendelkeztek a kereskedelem területén.⁹ Míg a 11–12. századból származó dekrétumok vallási vonatkozásban érintették őket, addig a 13. századbeli dekrétumok főképpen a pénzügyi életben jelentkező nem csekély befolyásukat igyekeznek korlátozni.

II. András (1205–1235) 1222-ben kiadott Aranybullája kifejezetten megtiltotta, hogy izmaelitákat alkalmazzanak az állami pénzügyi hivataloknál. Az Aranybullát (*Bulla Aurea*) kibocsátó király a klérusnak jelentős engedményeket tett az 1233-ban kiadott beregi egyezményben,¹⁰ amelyben az egyház fellépett a gazdasági érdekeiket sértő izmaelita sótisztok ellen.¹¹

Ettől az időtől kezdve nagy valószínűséggel folyamatosan csökkent az izmaelita lakosság (bár erre konkrét adataink nincsenek). Ennek egyik oka az volt, hogy felvették a kereszténységet. Werbőczy István *Tripartituma* (1514) már egyáltalában nem tesz róluk említést, ami arra enged következtetni, hogy a 16. század elején Magyarországon már egyáltalán nem, vagy pedig csak igen csekély számban éltek iszlám vallású alattvalók (*subditi*).

⁸ GÖNCZI, Katalin: *Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht – Die Stadtrechtsentwicklung im spätmittelalterlichen Ungarn am Beispiel Ofen*. Frankfurt am Main, 1997, 51.

⁹ A magyar izmaeliták gazdagságát bizonyítja például az, hogy gyermekeiket a távoli Jeruzsálembé küldték, hogy ott folytassák tanulmányaikat. KEDAR, Benjamin Z.: Ungarische Muslime in Jerusalem im Jahre 1217. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 1986, 325–327.

¹⁰ Különösen az egyezmény 7. §-a.

¹¹ Részben az izmaeliták bérelték a sóregálékat, amelyek miatt összeütközésbe kerültek az egyháziakkal. Vess össze PAULINYI Oszkár: A sóregálé kialakulása Magyarországon. *Századok*, 1924, 627–647.

Újabb érintkezését jelentik a magyarságnak az iszlám világgal azok a háborúk, amelyeket Magyarország az oszmán-török szultánokkal folytatott. Ezek a háborúk a 14. században az Anjou-házból származó Nagy Lajos király uralkodása alatt (1342–1382) vették kezdetüket, s hosszabb-rövidebb megszakításokkal elhúzódtak – mondhatjuk – egészen a 18. század végéig.¹²

2. 1541-től 1687-ig

Különös fontossággal rendelkezik a kapcsolatok szempontjából a 16. és a 17. század. A mohácsi csata után 15 évvel, 1541-ben foglalta el II. (Nagy) Szulejmán szultán (1520–1566) az ország fővárosát, Budát, s ezzel mintegy 150 évre állandósult az oszmán-török uralom Magyarország nagy részén. Az ország legnagyobb hányada, amely magában foglalta a Duna és a Tisza mentén elterülő nagy síkságot, török hódoltsággá lett s az Oszmán Birodalom részévé vált.¹³

A királyi Magyarország és Erdély – bár ez utóbbi oszmán-török vazallus állammá vált – többé-kevésbé mentes maradt az iszlám befolyása alól. Más volt azonban a helyzet a hódoltsági területen, amely közvetlenül a szultán uralma alá került. Ezen a területen a közigazgatás és a törvénykezés (igazságszolgáltatás, bíraskodás) legnagyobb részben a hódítók kezébe jutott, aminek következtében olyan területté lett, amelyen – legalábbis elvileg – az iszlám jog (*sari'a*)¹⁴ vált uralkodóvá.

¹² Magyarország és az Oszmán Birodalom kapcsolatára nézve átfogóan, azonban nem a teljesség igényével az irodalomból: R. VÁRKONYI Ágnes: *Török világ és magyar külpolitika*. Budapest, 1975; HEGYI Klára: *Egy világbirodalom végvidékén*. Budapest, 1978; FODOR Pál: *Magyarország és a török hódítás*. Budapest, 1991; HEGYI Klára: *Török berendezkedés Magyarországon*. Budapest, 1995 és FODOR, Pál: *The Unbearable Weight of Empire. The Ottomans and Central Europe – A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566)*. Budapest, 2015.

¹³ Az Oszmán Birodalom társadalmi és gazdasági viszonyaira nézve átfogóan: WITTEK, Paul: *The Rise of the Ottoman Empire*. London, 1939, 1963 második kiadás; MILLER, William: *The Ottoman Empire and its Successors 1801–1927*. London, 1966 harmadik kiadás; WERNER, Ernst: *Die Geburt einer Großmacht. Die Osmanen 1300–1481*. Wien, 1972²; İNALCIK, Halil: *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600*. London, 1973; SHAW, Stanford J.: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. New York, 1976/77; KENT, Marian (ed.): *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*. London, 1984; BENOIST-MÉCHIN, Jacques: *Die Türkei 1908–1938. Das Ende des Osmanischen Reiches*. Kehl am Rhein, 1980; MANTRAN, Robert: *L'Empire ottoman du XVIe au XVIIIe siècle. (Administration, économie, société)*. Paris, 1984; İNALCIK, Halil: *Studies in Ottoman Social and Economic History*. Oxford, 1985; JORGA, Nicolae: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Gotha, 1908–1913, Frankfurt am Main, 1990 második kiadás és MATUZ Josef: *Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte*. Darmstadt, 1990 második kiadás.

¹⁴ Az iszlám jog történetére és jellemzőire, sajátosságaira nézve a rendkívül gazdag nemzetközi szekunder irodalomból, a teljesség igénye nélkül: GATTESCHI, Domenico: *Manuale di diritto pubblico e privato ottomano*. Alexandria, 1865; JUYNBOLL, Theodor Willem: *Handbuch des islamischen Gesetzes*. Leiden, 1910; JUYNBOLL, Theodor Willem: *Manuale di diritto musulmano*. Milano, 1915; SANTILLANA, David: *Istituzioni di Diritto Musulmano Malichita con riguardo anche al Sistema sciafiita*. Roma, 1925; MILLIOT, Louis: *Introduction à l'étude du droit musulman*, Paris, 1953, 1987 második kiadás; TYAN, Emile: *Institutions du droit public musulman*. Paris, 1954; FYZEE, Asaf Ali Asghar: *Outlines of Muhammadan Law*. Oxford, 1964 harmadik kiadás; SCHACHT, Joseph: *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. Oxford, 1959 harmadik kiadás; TYAN, Emile: *Méthodologie et sources du droit islamique. Studia Islamica*, 1959, 79–110; COULSON, Noël J.: *Histoire du droit islamique*. Paris, 1995; PRITSCH, Erwin–SPIES, Otto: *Klassisches islamisches Recht*. In:

Salamon Ferenc történész nézete szerint a magyar igazságszolgáltatás a hódoltsági területen is tovább működött. A közvélekedés egyenesen árulásnak tekintette, ha egy magyar valamely ügyben az oszmán-törökökhöz fordult igazságtételért. Az ún. „törökösség” súlyos büntetést maga után vonó sui generis delictumnak számított.¹⁵

A hódoltsági területen a régi magyar államszervezet jelentős részben megsemmisült, a vármegyék (*comitatus*) közgyűlései a királyi Magyarország területén tartották üléseiket. A törökök a meghódított területet, amely a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség rovására egészen 1664-ig (a vaskvári békéig) folyamatosan terjeszkedett, közigazgatási szempontból „pasalikokra” osztották, amelyek élén egy-egy pasa (esetleg beglerbég) állott. Eleinte csak két pasalik volt, a budai és a temesvári, számuk azonban utóbb emelkedett, s a hódoltság utolsó évtizedeiben már létezett az egri, a nagykanizsai és a nagyváradi pasalik is. A pasalikok azután tovább tagolódtak szandzsákokra, amelyek élén a szandzsákbégek álltak.¹⁶

Nem volt többé különbség a hódolt (hódoltsági) területen a nemesek és a nem nemesek között, mert ebből a szempontból az iszlám világ a legnagyobb társadalmi és jogi egyenlőség meghonosodását jelentette. Megszűnt a régi rendi különbségből eredő mindennemű jog és kötelezettség. A hódoltságban maradt magyar nemesek éppen úgy „ráják” lettek, mint a nem nemesek, és éppen úgy kellett fizetniük a különböző adókat.

A meghódított területen a magánjog (*ius privatum*) jelentős változásokon ment keresztül.¹⁷ Megszűnt a magántulajdon az ingatlanok felett, pontosabban az iszlám jog elveinek megfelelően minden ingatlan az állam tulajdonába ment át. Minden ingatlan, minden jövedelem felett a szultán, a kalifa rendelkezett, aki azokat vagy közvetlen kincstári kezelésbe vette, vagy főtisztviselőinek adta hűbérül illetmények

Spuler, Bertold (Hrsg.): *Handbuch der Orientalistik*. I. Abt. Ergänzungsband III., Leiden–Köln, 1964, 237–343; CHEHATA, Chafik: Logique juridique et droit musulman. *Studia Islamica*, 1965, 5–26; HOURANI, George F.: The Basis of Authority of Consensus in Sunnite Islam. *Studia Islamica*, 1965, 13–60; CHEHATA, Chafik: L'„Equité” en tant que source de droit hanafite. *Studia Islamica*, 1965, 123–138; LINANT DE BELLEFONDS, Yvon: *Traité de droit musulman comparé*. Paris–La Haye, 1965–1973; SCHACHT, Joseph: *Introduction au droit musulman*. Paris, 1983; NOTH, Albrecht: Zum Verhältnis von Recht und Geschichte in Islam. *Saeculum*, 1975, 341–346; Al-Azmeh, Aziz (ed.): *Islamic Law. Social and Historical Contexts*. London–New York, 1988; WEERAMANTRY, Christopher Gregory: *Islamic Jurisprudence: An International Perspective*. New York, 1988; CAPUTO, Giuseppe: *Introduzione al diritto Islamico*. Torino, 1990; DURAND, Bernard: *Droit musulman. Droit successoral*. Paris, 1991; RAYNER, Susan: *The Theory of Contracts in Islamic Law*. London, 1991; MAKDISI, George: *Religion, Law and Learning in Classical Islam*. Oxford, 1991; MOTZKI, Harald: Die Entstehung des islamischen Rechts. In: Noth, Albrecht–Paul, Jfirgen (Hg.): *Der islamische Orient – Grundzüge seiner Geschichte*. Würzburg, 1998, 151–173; HALLAQ, Wael B.: *The Origins and Evolution of Islamic Law*. Cambridge–New York, 2005; VIKØR, Knut S.: *Between God and the Sultan: A History of Islamic Law*. London, 2005; HALLAQ, Wael B.: *An Introduction to Islamic Law*. New York, 2009; HALLAQ, Wael B.: *Sari'a: theory, practice, transformations*. New York, 2009; CALDER, Norman: *Islamic Jurisprudence in the Classical Era*. New York, 2014.

¹⁵ DEGRÉ Alajos: *A Négyeskönyv perjogi anyaga*. Budapest, 1936.

¹⁶ A hódoltsági terület közigazgatására nézve: MATÚZ József: A magyarországi török hódoltság néhány főbb sajátosságáról. In: Saáry Éva–Steinmann Judith (szerk.): *Gesta Hungarorum II*. Zürich, 1985, 23–56.

¹⁷ A középkori magyar magánjog jellemzőire nézve, különösen a római jog hatását illetően: FÖLDI András–HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, 2015²⁰, 140–142.

fejében (*hászbirtok*). Természetesen a kérdéses javak bármikor visszavonhatók voltak, s azokat az utódokra átszármaztatni, átörököteni nem lehetett. Ezzel magyarázható a pasák „rablógazdálkodása”, amely a hódolt terület hajdan virágzó gazdasági életét nagymértékben elsovasztotta.

Bár, mint említettük, a hódoltsági területen a szultán által adományozott ingatlanok tekintetében öröklés nem volt, mégis – s ezt írásos dokumentumokból tudjuk – a hűbéres főtisztviselő fia, atyja halála esetén, ha akkor még kiskorú volt vagy ha azt megfelelően kiérdemelte, annak javadalmaira igényt tarthatott. Az adományozás azonban ilyenkor is csak a szultán részéről nyert adományozó levél (*berat*) útján történt. A hódolt területen élő nem nemesek öröklési joga azonban megmaradt lényegében úgy, ahogy azelőtt volt, mivel nekik a magyar jog (*ius patrium*) szerint ingatlantulajdonuk vajmi kevés lehetett.

A hűbéres birtokok ügyeinek intézése céljából minden pasalik székhelyén külön hivatal volt. Itt vezették az államigazgatás számviteli könyveit, a deftereket. A hivatal élén a defterdár állt, aki ellenőrizte az alárendelt pénzügyi tisztviselők jogszerű működését, tevékenységét.

A magyar közigazgatás felszámolásával megszűnt a régi pénzügyi szervezet és a régi adózási rendszer.¹⁸ A törökök az adózást új alapokra fektették. Az adóknak és más egyéb közbevételeknek egész sorát honosították meg. A kincstár jövedelmének nagy részét a folyami kikötők és révek használatáért fizetett díjak képezték, valamint a vásárok alkalmával fizetett helypénzek, a vásári vámok, a boroshordókra kivetett adók, a malmok és a mészárszékek adói, továbbá a mátkaadó, amelyet házasságkötés alkalmával fizettek, és pedig az iszlám vallásúak a kincstárnak, a keresztények a török hűbéres úrnak.

Voltak további, más adónemek is, így például a fejadó (*dzsizje*). Ennek fizetését a szultán a 16. század végén rendelte el, igaz, nem a hódoltság alá tartozó területek egészén. Például Cegléd, Kecskemét, Nagykőrös és Túrkeve keresztény lakosaira vetették ki ennek az adónemnek a fizetését. A különböző adókról, adónemekről részletes tájékoztatást nyújtanak a reánk maradt defterek.¹⁹

Ami a török hódoltság bíróági szervezetét illeti, meg kell említenünk, hogy kezdetben a keresztények részére külön bírói fórumot létesítettek. Amikor 1541-ben elfoglalta Budát, Szulejmán szultán a keresztények legfőbb bírójául Werbőczy Istvánt, a *Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae*²⁰ szerzőjét,

¹⁸ Az Oszmán Birodalom pénzügyi és igazgatási rendszerére, annak reformjaira: FODOR Pál: *Vállalkozásra kényszerítve – Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján*. Budapest, 2006.

¹⁹ A defterekről és a török adóztatásról: LÁSZLÓFALVI VELICS Antal: *Magyarországi török kincstári defterek*. Budapest, 1886; KÁLDY-NAGY Gyula: *Harács-szedők és ráják – Török világ a XVI. századi Magyarországon*. Budapest, 1970; KÁLDY-NAGY Gyula: *Magyarországi török adóösszeírások*. Budapest, 1970.

²⁰ A *Tripartitum* jogforrási jellegéről: HAMZA Gábor: Werbőczy Hármaskönyvének jogforrási jellege. *Jogtudományi Közöny*, 1993, 231–233. A *Tripartitum*ra mint jogforrásra nézve nemzetközi összevetésben: GROSSCHMID Béni: *Werbőczy és az angol jog*. Budapest, 1928; WAELENS, Laurent: *La théorie de la coutume chez Jacques de Révigny*. Leiden, 1984; és VAN CAENEGEM, Raoul C.: *Reflections on Medieval Customary Law*. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, 1996, 97–111.

Magyarország volt nádorispánját nevezte ki.²¹ Ez a tisztség azonban inkább csak annak köszönhetett létét, hogy a szultán Werbőczy személyét és jogi tudását igen nagyra értékelte. Werbőczy István tényleg működött is Budán ilyen minőségben, ámbar működése elé a török tisztviselők folytonosan akadályt gördítettek. Az intézmény egyébként igen rövid életű volt, s Werbőczynek még ugyanabban az évben bekövetkezett halálával megszűnt.

Ettől az időtől kezdve a jogszolgáltatás mind az iszlám vallásúak, mind a keresztények felett kizárólag az oszmán-török ítélkező szervek kezében volt. A bírói, igazságszolgáltatási szervezet a következőképpen alakult: minden szandzsák székhelyén működött egy bíró, a „kádi”. Ha a szandzsák nagyobb volt, akkor körzetekre, „náhijékre” osztották. Minden körzetnek, náhijének önálló, jogi képzettséggel rendelkező albírja, náibja volt, aki a kádi helyettese volt. Hivatalukat mindketten az Oszmán Birodalom fővárosából, Isztambulból nyerték.

Az oszmán-török közigazgatási rendszer legfőbb fogyatéka az egyes hatóságok hatásköreinek meghatározatlansága volt. Ez a rendszertelenség éppen a bírósági szervezetben volt a legjobban érezhető. A kádi tulajdonképpen, szigorúan nézve az iszlám jog (*sari'a*) szabályait, nem végezhetett volna egyebet, mint bírói tevékenységet. Ennek ellenére a polgári és büntetőügyekben, valamint a gyámügyekben kívül a kádi közjegyzői, sőt pénzügyi adminisztrációs teendőket is ellátott.

A kádi hatáskörébe tartoztak mindenekelőtt a polgári peres ügyek. Megjegyzendő azonban, hogy ebben a tekintetben a kádi bírósága nem volt kötelezően előírva. A keresztények igen ritkán fordultak a kádihoz, mert az ítélkezési költségek, amelyek a kádinak kellett fizetniük, rendszerint nagyon magasak voltak. Mivel a költségeket mindig a pernyertes félnek kellett megfizetnie, így az neki, bármennyire igazságos volt az ügye, óriási veszteséget jelentett. Így a magyarok peres ügyeik elintézésére inkább más módot kerestek. A kádi elé polgári peres ügyekben inkább csak az iszlám vallásúak járultak, akik természetesen nem voltak annyira zsarolhatók, mint a keresztények.

A kádi elé a bűnügyek közül elsősorban a gyilkosságok és a testi sértések tartoztak. Ezeknél a kádi főleg a törvény által büntetésül megszabott összegek behajtására volt figyelemmel, amelyek őt magát illették. Ha a tettes nem volt felkutatható, akkor annak a községnek kellett fizetnie, ahol a bűntény (*delictum*) történt. Ez lassanként arra a gyakorlatra vezetett, hogy mindig a község fizette a bírságokat. A nyomozással és a büntetéssel a kádi nem törődött: ez a községek, illetve a parasztvármegyék feladata volt, amelyek ennek folytán élet-halál urai lettek a gonosztevők felett. Ha azonban a községek büntetésből valamely gonosztevőt megcsonkítottak vagy felakasztottak, újból fizetniük kellett a kádinak.

²¹ Werbőczyről: KOLOZSVÁRI Sándor–ÓVÁRI Kelemen–MÁRKUS Dezső: *Werbőczy István Hármaskönyve*. Budapest, 1897; FRANKÓI Vilmos: *Werbőczy István életrajza*. Budapest, 1899; KADLEC, Karel: *Werbőczyovo Tripartitum a soukromé pravo uherské i chorvatské slechty v nem obsazené*. Praha, 1902; MÁLYUSZ Elemér: A magyar köznemesség kialakulása. *Századok*, 1942, 272–305 és 407–434. Az újabb irodalomból: HAMZA Gábor (szerk.): *Tanulmányok Werbőczy Istvánról – Studien über István Werbőczy*. Budapest, 2001; HAMZA Gábor: Werbőczy István (1458?–1541). In: Hamza Gábor (szerk.): *Magyar Jogtudósok V*. Budapest, 2015, 9–22.

A becsületsértési és rágalmozási ügyekre is figyelemmel volt a kádi, de szintén csak a törvényben előírt bírságok miatt. Az ellenőrzés megkönnyítése céljából később az lett a gyakorlat, hogy ezen a címen a kádi az érdekelt községektől rendes évi adót szedett.

Kötelezően a kádi elé tartoztak a „hitetlenek” hagyatéki ügyei. A hagyatéki tárgyalásokért ugyanis a hagyaték értékének bizonyos százaléka volt fizetendő, ami a kádit illette. Tekintve, hogy éppen ez volt a kádi fő jövedelemforrása, gondosan őrködött azon, hogy a haláleseteket neki bejelentsék.

Ugyancsak a kádi elé tartoztak a muszlimok hagyatéki ügyei is. Ez azonban inkább pénzügyi, finansziális természetű feladat volt a kádira nézve, mert az „igazhívők” hagyatéka a kincstárra szállott. A kádi teendője az volt, hogy a hagyatékot leltározza, alkalmas időben árverésre bocsássa, s a vételárat a kincstár javára bevételezze.

A kádi, mint erre már utaltunk, közjegyzői funkciót is végzett. Meghatározott díjért végrendeleteket, házassági leveleket és mindennemű szerződéseket készített. Az ezek fejében szedett díjak azonban nem őt, hanem a kincstárat illették. A kádi ilyen irányú tevékenységét főleg az iszlám vallásúak vették igénybe.

Végül a kádi feladata volt a fejadószedők jelzése, vagy esetleg eredeti felmérések alapján a fejadódefterek készítése, továbbá az azokról készült számadások felülvizsgálása. Mindezekon kívül a kádi gyakorolta a felügyeleti jogot a mecsetek, az iskolák, ezeknek alapítványai (*wakf*), valamint a papi és tanítói személyzet felett.

A kádi működését tekintve a magyar jogtörténet szempontjából az a legjelentősebb körülmény, hogy magyarok által lakott területen iszlám bírói szerv látta el a jogszolgáltatást, amely az iszlám vallásúak és a keresztények ügyeiben egyaránt eljár, s a dolog természete szerint mindig az iszlám jogot alkalmazta.

Ami a vallásügyet illeti, a fennmaradt defterekből annyit tudunk, hogy a hódolt-sági terület iszlám kultikus helyei és iskolái, oktatási intézményei javarészt állami pénzen épültek, a papok és a tanítók a kincstártól, az államtól kaptak ellátást. Magánalapítványt ilyen célra csak ritkán hoztak létre.

Az iszlám papság hierarchiájában első helyen kell említenünk a „chatibokat”, akik az ünnepélyes pénteki istentiszteleteket tartották. Ilyenek csak a nagyobb városokban voltak, ahol díszesebb, jelentősebb kultikus hely, „dzsámi” volt. Rangban, tekintélyben utánuk következtek az imámok, akik a rendes lelkesi teendőket végezték. Ezek után jöttek a „muaddinek”, akik a mecsetek tornyaitól naponta ötször énekelték az előírt imádságokat.

A vallási élettel szoros kapcsolatban volt az oktatásügy. A papok közt gyakran akadtak tanítók is. Az iskoláknak két fajtája, típusa létezett: a „mekteb” és a „medresze”. Az előbbi népiskola volt, az utóbbi felsőbb iskola. Annak, aki papi, bírói vagy közigazgatási pályára készült, el kellett végeznie a medreszt is, mert anélkül imám, kádi vagy „sagird” (közigazgatási gyakornok-fogalmazó) nem lehetett belőle.

A keresztény lakossággal szemben általában toleránsak voltak az iszlám vallás követői. A Koránnak az a rendelkezése, hogy „nincs kényszer a hitben”, általában érvényesült. Mégis az oszmán-törökök „humanizmusát” nem szabad túlbecsülnünk, mert a toleranciában nem egy esetben nem csekély szerepe volt a mérlegelésnek. Előfordult, hogy a protestánsokat pártolták a katolikusokkal szemben, máskor a protestáns papokat elfogták, s csak váltságdíj ellenében engedték őket szabadon. Volt

eset arra is, hogy a ferences barátoknak, szerzeteseknek menedéklevelet adtak, máskor pedig megvesszőzték őket. Előfordult az is, hogy nehézséget gördítettek az elé, hogy a keresztények templomaikat kijavíttassák, tatarozhassák, az ilyen munkálatokat mindig felsőbb, „hatósági” engedélytől, jóváhagyástól tévéen függővé.

A fentiekől eltekintve azonban a keresztények és általában a nem iszlám vallásúak vallási kérdéseivel nem sokat törődtek. Ezt mutatja többek közt az a toleranciára utaló körülmény is, hogy gyakran keresztényeket is alkalmaztak pénzügyi ellenőrző közegként. Gyakran előfordult, hogy városok bírait vagy befolyásos polgárokat kértek fel „eminek” kiterjedtebb jövedelmi ág felügyelőjének és felelős számadójának, vagy „amilnak” (kisebb bevételi objektum, például kapuvám behajtójának).²²

A másfél évszázados oszmán-török uralom csekély mértékben volt befolyással a magyar jogra, illetve jogalkalmazásra. A községek régi szervezetüket megtartották, s a lakosság továbbra is a régi magyar jog (*ius patrium*) szerint élt.²³ Az oszmán-török közigazgatás ezzel nem törődött, csak az adók pontos befizetésére ügyelt gondosan.

A magánjog szinte a maga teljességében hatályban maradt, feltéve, hogy nem állott ellentétben az oszmán-török állami berendezkedés alapelveivel. A magyar államhatalom és közigazgatási rendszer volt csupán az, amely helyét az oszmán-töröknek adta át. Meg kell azonban említenünk, hogy a legalsóbb rendű egységek, a falvak és a (mező)városok szervezete lényegét tekintve megőrizte korábbi sajátosságait.

Érdemes és fontos megemlíteni azt, hogy a királyi Magyarország területére menekült nemesek és a hódoltsági területen maradt jobbágyság között sem szűnt meg a kapcsolat, hanem a mintegy másfél évszázadon át tartó török uralom ellenére nemzedékről nemzedékre hagyományozódott az együvé tartozás tudata.²⁴ Ismeretes, hogy a hódoltsági területen fekvő vármegyéből menekült nemesség a királyság területén rendes megyegyűléseket tartott. A jobbágyság sem feledkezett meg a nemesekről, azokat tekintette igazi urinak, és általában – feltéve, hogy módjában volt – igyekezett eleget tenni azoknak a kötelezettségeknek is, amelyek a magyar törvények szerint nemes földesurai irányában terhelték.

Az előbb említett körülmény, valamint az évszázados harcok és megpróbáltatások során az oszmán-török hódítók iránt kialakult ellenszenv volt döntően az oka annak, hogy a törökök kivonulásával együtt szinte teljesen eltűntek az oszmán-török uralom nyomai. Az iszlám jog szintén eltűnt az ország területéről anélkül, hogy a magyar jog fejlődésére bármiféle hatást gyakorolt volna. Ebben természetesen nagy szerepe volt annak is, hogy az oszmán-török katonaság kivonulásával egy időben elhagyták Magyarországot a városokban letelepedett iszlám vallású lakosok is és így nem volt többé semmi, ami az iszlám jog fennmaradását bármilyen csekély mértékben is indokolta volna.

²² Hangsúlyozni szeretnénk, hogy igen röviden, inkább csak áttekintésszerűen foglaltuk össze a fentiekben az oszmán-török uralom alá került területen alkalmazott jogot, illetve joggyakorlatot.

²³ A hazai jog (szokásjog) sajátos vonásaira nézve összefoglalóan: TAGÁNYI Károly: *Hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. Budapest, 1919 és SZENDREY Ákos: Szokások. In: Viski Károly (szerk.): *A magyarság néprajza*. Budapest, 1943 második kiadás, 122–268. Vesd össze még: BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, 1947 és HAJNIK Imre: *Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt*. Budapest, 1873.

²⁴ Ezzel a kérdéssel is foglalkozik SZAKÁLY Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest, 1981 és SZAKÁLY Ferenc: *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Budapest, 1997.

Összegzőképpen azt kell megállapítanunk, hogy bár a mintegy 150 évig tartó oszmán-török uralom folytán Magyarország egy része az iszlám jog uralmi területévé lett, ez a körülmény a magyar jog fejlődésére hatással nem volt, a magyar jogban az iszlám vallás befolyásának, hatásának nem találjuk nyomát.

3. 1878-tól 1918-ig

A magyarság és az iszlám világ közötti kapcsolat újabb korszaka kezdődött Bosznia-Hercegovina (törökül: *Bosna-Hersek*) az Osztrák–Magyar Monarchia által történt okkupációjával 1878-ban. Az okkupáció révén ugyanis Magyarország, mint az Osztrák–Magyar Monarchia egyik része, Ausztriával közösen olyan területhez jutott, amelynek lakosai részben muszlimok voltak. Ennek ellenére sem az okkupáció, sem pedig az 1908-ban bekövetkezett annexió, amikor is Bosznia-Hercegovinának az Osztrák–Magyar Monarchiával való kapcsolata még szorosabbá vált, nem hozta magával a magyar jog egyes szabályainak módosítását. Nem volt ez szükséges már csak azért sem, mert Bosznia-Hercegovina végeredményben nem lett a Magyar Királyság területévé.²⁵

Bosznia-Hercegovina Osztrák–Magyar Monarchia által történő okkupálódását követően is hatályban maradt a világi és a *sari'a* bíróságok által alkalmazott iszlám, pontosabban jelentős mértékben iszlám elemeket tartalmazó magánjog, a *Medzsellé*.²⁶ A *Medzsellé*t 1869 és 1876 között 16 kötetben tette közzé Ahmad Gawdat pasa (1822–1895), aki 1846-ban kapott megbízást Musztafa Resid nagyvezértől az Oszmán Birodalom magánjogának európaizálását célzó kodifikálására (helyesebben kompilálására). A legtöbbször a hanafita (jogi) iskola tanait követő, a *sari'át* alapul vevő kompiláció formailag, struktúráját tekintve az európai (nyugat- és közép-európai) kódexmintát, pontosabban kódexmodellt követi. A *Medzsellé*t alkalmazták a nem az iszlám vallást követő alattvalókra is.²⁷

Az első világháború során, mivel az Oszmán Birodalom 1914-ben a központi hatalmak szövetségese lett, Magyarországon az 1916. évi XVII. törvénycikk az isz-

²⁵ Bosznia-Hercegovina igazgatása a közös (osztrák–magyar) pénzügyminisztérium feladata, kompetenciája volt.

²⁶ A *Medzsellé*re nézve a régebbi szakirodalomból: DARESTE, Rodolphe: *Le droit musulman*. In: *Études d'histoire du droit*, Paris, 1889, 52–68 és GRIGSBY, William Ebenezer: *The Medjelle or Ottoman Civil Law*. London, 1895.

²⁷ A Bosznia-Hercegovinában alkalmazott jogról: EICHLER, Eduard: *Das Justizwesen Bosniens und der Herzegowina*. Wien, 1889; PILAR, Ivo: *Entwicklungsgang der Rezeption des österreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches in Bosnien und der Herzegowina unter besonderer Berücksichtigung des Immobilienrechtes*. In: *Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches I.*, Wien, 1911, 702–726; ZOBKOW, Mihail: *Die Anwendung des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches in Bosnien und der Herzegowina*. In: *Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches I.*, Wien, 1911, 727–752 és SCHÖN, Josef: *Das bosnische-herzegowinische, österreichische, ungarische und kroatische Handelsrecht in ihren Verschiedenheiten*. Wien, 1913, 2015 második kiadás. Az újabb hazai szakirodalomból HAMZA Gábor: *Az európai magánjog fejlődése – A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Budapest, 2002, 221–222; HAMZA Gábor: *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*. Budapest, 2009, 493–499 és HAMZA Gábor: *Origine e sviluppo degli ordinamenti giusprivatistici moderni in base alla tradizione del diritto romano*. Santiago de Compostela, 2013, 455–457.

lám vallást törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánította elsőként Európában, sőt elsőként a nem iszlám világban. Gróf Tisza István második miniszterelnöksége alatt fogadta el a magyar parlament mindkét háza egyhangúan ezt a törvénycikket. A törvényjavaslat kidolgozója és előterjesztője az állam- és jogtudományban is járatos, államtudományi doktorátussal rendelkező Jankovich Béla (1865–1939) vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) levelező tagja volt. A törvény kihirdetésére 1916. március 30-án került sor. Az 1916. évi XVII. törvénycikk alapján – eltérően a vallás szabad gyakorlásáról rendelkező 1895. évi XLIII. törvénycikktől – nem egy felekezet elismeréséről rendelkezett, hanem törvénnyel nyilvánította törvényesen elismertnek az iszlám vallást, még mielőtt azt valamegyik muszlim közösség hivatalos formában kérte volna.

Ezt az eltérést az iszlám jog, a *sari'a* sajátosságai tették szükségessé. Hangsúlyoznunk kell, hogy az 1916. évi XVII. törvénycikk, eltérően az Osztrák–Magyar Monarchia osztrák felében (a cislajtán tartományokban) 1912. július 12-én elfogadott törvénytől,²⁸ mely csupán a szunnita iszlám hanafita ágát (hanafitischer Ritus) ismerte el, az egész iszlám felekezetet nyilvánította ope legis elismert felekezetté. Az elismert felekezet az ún. bevett, vagy nem jogi természetű jogi terminus technicusszal ún. történelmi felekezethez (felekezetekhez) képest korlátozottabb jogokkal rendelkezett. Az 1895. évi XLIII. törvénycikk a latin, a görög és az örmény szertartású (rítusú) katolikus, az evangélikus-református, az ágostai hitvallású evangélikus, a görögkeleti szerb és görögkeleti román, az unitárius egyházakat és az izraelita felekezetet ismerte el bevett felekezetnek.

Itt utalunk arra, hogy a Magyar Királyságban először, 1905-ben, a baptista vallás elismert felekezetté nyilvánítására került sor. A baptista egyház elismert felekezetté nyilvánításának, melyben nem csekély szerepet játszott az Amerikai Egyesült Államok (USA) baptista egyházának (egyházainak) befolyása, alapja azonban nem törvény, hanem alacsonyabb szintű jogszabály, vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet volt.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ez az elismerés az Oszmán Birodalom iránti külpolitikai elkötelezettség miatt történt – ebben nyilvánvalóan komoly szerepet játszott Bosznia-Hercegovina Magyar Királysághoz történő csatolásának perspektivikus lehetősége. Erre nyilvánvalóan nem az iszlám vallást követő, az 1910. évi népszámlálás szerint még az ezres lélekszámot (összesen csupán 757 fő, természetes személy) sem elérő magyar (a társország, „Nebenland” Horvát-Szlavónországot is beleszámítva) alattvalóra tekintettel került sor.²⁹

Az iszlám vallás elismerése nem azt jelentette, hogy korábban az iszlám vallásúak nem gyakorolhatták volna szabadon, korlátozások nélkül vallásukat. A vallás szabad gyakorlatáról szóló 1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlatát mindenki számára biztosította, feltéve, ha az nem ütközött az állami és társadalmi rendbe.

²⁸ Gesetz vom 15. Juli 1912, betreffend die Anerkennung der Anhänger des Islam nach hanefitischem Ritus als Religionsgemeinschaft.

²⁹ Az 1910-ben tartott népszámlálás szerint a Magyar Királyság területén 20 886 487 személy élt.

Az 1916. évi XVII. törvénycikk³⁰ csak a szervezkedést és a jogi személy formájában való társulást biztosította az iszlám vallásúak számára, amely a hatályos magyar jog szerint csupán a törvényesen bevett és elismert vallásfelekezeteket illette meg. A törvény hatálybalépéséig a muszlimok vallásukat, hasonlóan más, ún. megtűrt felekezethez tartozókhoz, csak szigorú belügyminiszteri ellenőrzés, felügyelet alatt gyakorolhatták. Említést érdemel, hogy ugyanez vonatkozott egyesületi keretek között történő vallásgyakorlatukra is.

A törvénynek megfelelően, annak rendelkezéseivel összhangban a magyarországi iszlám vallásúak Budapesten hitközséget alakítottak. Élükön, mint vallási vezető, egy imám állt, akinek illetményét az állami költségvetésből fedezték, még az első világháborút követően, 1918 után is.

Az iszlám vallás elismert felekezetté nyilvánítása nem hozta magával a magyar jog egyes intézményeire vonatkozó szabályoknak a módosítását. A házassági jog is változatlan maradt, mert az iszlám felekezet elismerése nem jelentette – többek között – a többnejűség, poligámia elismerésének lehetőségét; nem jelentette azt, hogy a magyar jog a monogám házasság elvét feladta volna. Nem került módosításra a hatályos magyar büntető törvénykönyvnek (1878. évi V. törvénycikk) az a rendelkezése sem, amely a kettős házasságot (bigámia) büntettnak nyilvánította.³¹

Tekintettel arra, hogy az iszlám vallás elismert felekezettként történő elismerése nem jelentette az általános, évszázados hagyományokon, tradíciókon nyugvó jogelvektől való eltérést, a magyar jogba még az 1916. évi XVII. törvénycikk elfogadását és annak hatálybalépését követően sem kerültek be az iszlám jog elemei, nem került sor a *sari'a* részleges „receptiójára”.³²

³⁰ A törvénycikk szövege a következő: 1916. évi XVII. törvénycikk az iszlám-vallás elismeréséről.

1. § Az iszlám-vallás törvényesen elismert vallásnak nyilváníttatik.

2. § A mohamedán vallást követők vallásfelekezetté alakulásához a hitelvi, az erkölcsi tanokra, az istentiszteletre és egyéb vallási szertartásra vonatkozó szabályok bemutatása nem szükséges és azok a hitéletre vonatkozó összes többi rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzat jóváhagyásakor nem esnek vizsgálat alá.

3. § A mohamedán vallásfelekezet magyarországi szervezete, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával, összefüggésbe hozható a mohamedán vallást követőknek Boszniában és Hercegovinában fennálló törvényes szervezetével.

Lelkész és egyházközségi előljáró, vagy a felsőbb egyházszervezeti képviselő tagja, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával, a felekezetnek oly tagja is lehet, akinek képesítése a Boszniában és Hercegovinában ily állásra megkívánt képesítésnek felel meg. Ugyanígy lelkészek már az első hitközség megalakulása előtt is alkalmazhatók, ha számukra állásukhoz mért megélhetés biztosíttatik.

4. § Az iszlám-vallás gyakorlása, valamint hitelvi, tanai és intézményei a fennálló törvények korlátain belül a törvényesen elismert vallást megillető jogvédelemben részesülnek.

A mohamedán vallásfelekezetre egyebekben a törvényesen elismert vallásfelekezetekre vonatkozó jogszabályok irányadók. Az esetleg szükséges további eltéréseket a minisztérium rendelettel állapítja meg.

5. § Ez a törvény a kihirdetés napján lép életbe s azt a vallás- és közoktatásügyi miniszter, a belügyminiszter és az igazságügyminiszter hajtja végre.

³¹ Az 1878. évi V. tc. XV. fejezete rendelkezett a kettős házasság tilalmáról (251–253. szakaszok).

³² Itt utalunk arra, hogy az 1916. évi XVII. törvénycikk 1947-ig volt hatályban.

Ennek az áttekintésnek az alapján megállapítható, hogy bár jogi vonatkozásban a muszlimok saját jogának (*ius personarum*) beépítésére a magyar jogrendszerbe nem került sor, az iszlám jog nem konfrontálódott a *ius patriummal*. Erre tekintettel Magyarország jó példát szolgálhat a jövő számára is a jogi tolerancia és a kultúrák konfliktusok nélküli együttélése vonatkozásában.

Abstract

The Islamic religion, on the basis of Act No. XVII promulgated in 1917 in the Kingdom of Hungary, was given the status of a „recognized” religion i.e. religious community (in Hungarian: „*elismerett felekezet*”, in Latin „*licita religio*”). By virtue of this act the Islamic religion received the same legal status as the Baptist church in 1905. It has to be pointed out that according to the census taken in 1910 in the Kingdom of Hungary, including Croatia-Slovenia which enjoyed a large degree of autonomy, there were only as many as 757 citizens belonging to the Islamic religious community. In this study we examine the legal status of the Muslim Community in Hungary until the end of World War I. As a main conclusion it can be stated that the law of Muslims (*ius personarum*) had never become a part of the legal system of Hungary, and that Islamic law never confronted the *ius patrium*.